

Недибалюк О.С.

Спрямованість особистості неповнолітніх засуджених як складова соціально-психологічної готовності до ресоціалізації

*Недибалюк Олена Сергіївна, аспірантка кафедри соціальної роботи
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

Анотація. Розглянуто проблему визначення складових соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації. Показано, що важливою складовою готовності до ресоціалізації є спрямованість особистості засуджених. Запропоновано методику вивчення ціннісних орієнтацій підлітків. На основі емпіричного вивчення особистості засуджених та у порівнянні їх з школярами загальноосвітньої школи, визначено, що спрямованість неповнолітніх засуджених на працю, вища ніж у школярів, а спрямованість на владу, доброту нижча. Запропоновано концептуальні підходи до корекції ціннісних орієнтацій неповнолітніх засуджених як складової соціально-психологічної готовності до ресоціалізації.

Ключові слова: ресоціалізація, соціально-психологічна готовність, ціннісні орієнтації, моральні норми, неповнолітні засуджені

Найважливішою проблемою у системі виконання покарань є питання ресоціалізації неповнолітніх засуджених. На даний час важливою складовою ресоціалізації неповнолітніх засуджених є зміна спрямованості їх особистості. Вважаючи на систему ціннісних орієнтацій, людина включається в систему суспільних стосунків, причому цінності визначають тип поведінки і діяльність. Потрібно формувати ціннісні орієнтації неповнолітніх засуджених відповідно до прийнятих у суспільстві норм і цінностей. Проте це не можливо без діагностики спрямованості особистості.

У суспільному житті людина стикається з багатомірністю форм поведінки, часто з протилежними способами життєдіяльності, що породжує питання про моральний вибір, тобто усвідомлене віддання переваги людиною тому чи іншому варіантові поведінки відповідно до особистих чи суспільних моральних настанов, що базуються на певних цінностях. Моральні уявлення виражаються у системі моральних знань, перш за все, про норми, ідеали, поняття, через які людина засвоює моральність. На основі цих моральних уявлень людина випрацьовує принципи. Відомо, що у неповнолітніх засуджених ці уявлення несформовані або викривлені [4, 9].

Ряд дослідників відзначає, що основною функцією ціннісних орієнтацій є регулювання поведінки людей. Виробляючи систему ціннісних орієнтацій, особистість активно включається в систему суспільних стосунків, причому ціннісні орієнтації визначають тип поведінки і діяльності [2, 11]. А.Г. Здравомислов і В.А. Ядов пишуть про те, що "основна функція ціннісних орієнтацій, – регулювання поведінки, як усвідомленої дії в певних соціальних умовах" [3, 12]. За словами В.Г. Алексєєвої, система ціннісних орієнтацій – це "основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей в стили і мотиви практичного поведінки людей" [1].

Отже, ціннісні орієнтації виступають важливим компонентом структури особистості неповнолітнього засудженого.

Мета статті – визначити спрямованість особистості неповнолітніх засуджених як складової соціально-психологічної готовності до ресоціалізації.

Дослідження свідчать, що найбільш значимими для засуджених є цінності, що забезпечують індивідуальне існування (свобода, активне життя, впевненість в собі, матеріальне забезпечення життя), тоді як цінності діяльнісного характеру (наприклад, цікава робота)

відступають на другий план, а цінності, в яких реалізуються соціальні стосунки (щасливе сімейне життя) взагалі опиняються на третьому місці [6]. Значимими для неповнолітніх засуджених є цінності гедонізму (насолада або чуттєве задоволення) [7].

Основними особливостями ціннісної сфери неповнолітніх засуджених, установленими в ході дослідження, є переважно гедоністично-індивідуалістична спрямованість особистості, вузькість кола інтересів, невизначеність цінностей значної кількості неповнолітніх засуджених. Коло інтересів переважної більшості засуджених неповнолітніх обмежується спілкуванням з друзями, музикою, кіно, а кількість визначених соціально корисних інтересів у середньому менша, ніж у їхніх однолітків. Переважає орієнтація на ті види діяльності, які надають безпосереднє задоволення, а не спрямовані на розвиток особистості [8].

В дослідженнях були використані методи, які більше підходять для дорослих людей і в них спрацьовує фактор соціальної бажаності. Звісно вони можуть дати інформацію про спрямованість неповнолітніх засуджених, але не зрозуміло, яке ставлення підлітків до грошей (зважаючи на спосіб їх отримання), влади, цінність праці, здатність зважати на потреби та інтереси інших. На нашу думку, саме ці параметри дають можливість прогнозувати результати адаптації неповнолітнього засудженого після звільнення та попередити рецидивну поведінку.

Визначення методів вивчення спрямованості особистості засудженого є актуальним питанням сьогодення. Існуючі методи вивчення ціннісних орієнтацій не зовсім підходять для вивчення особистості засудженого, його ставлення до злочину, оскільки в обстеженні неповнолітніх засуджених найчастіше виникає фактор соціально бажаних відповідей, що впливає на результати дослідження.

Зокрема, для вимірювання ціннісних орієнтацій особистості використовують такі методики: методика М. Рокича, методика Е.Б. Фанталової "Вільний вибір цінностей", методика "25 бажань" [9, 10].

Методика М. Рокича базується на прямому ранжуванні списку ціннісних орієнтацій лише на 2 класи (термінальні і інструментальні), вона не доцільна для нашого дослідження, оскільки в обстеженні неповнолітніх засуджених найчастіше виникає фактор соціально бажаних відповідей.

Методика Е.Б. Фанталової "Вільний вибір цінностей" для злочинців не інформативна, зокрема такі шка-

ли як "Почуття гумору", "Цікавість до книг, читання", "Філософський склад розуму", "Цікавість до живопису", "Любов до природи, тварин" та інші. Напівпроективна методика "25 бажань", яка містить шкали – матеріальні, духовні, соціально-спрямовані, є інформативною. Але так як вона напівпроективна, її варто використовувати як допоміжний метод у вивченні спрямованості особистості неповнолітнього засудженого.

Таким чином, постає необхідність розробки методики дослідження ціннісних орієнтацій неповнолітніх засуджених. На основі методик для вивчення цінностей особистості Ш. Шварца [5] та діагностики потребно-мотиваційної сфери особистості О.Ф. Потьомкіної [10] нами була розроблена нова методика визначення спрямованості особистості неповнолітніх засуджених. З методики О.Ф. Потьомкіної були використані по п'ять питань зі шкал "орієнтація на альтруїзм-егоїзм", "орієнтація на працю", "орієнтація на владу", "орієнтація на гроші". Саме ці параметри дають змогу визначити спрямованість особистості засудженого, а також розробити ефективну програму психокорекційних впливів на засудженого в умовах колонії, прогнозувати результати адаптації його після звільнення та попередження рецидивної поведінки.

Відповідно до категорії неповнолітніх засуджених питання методики були переформульовані з метою зняття фактору соціальної бажаності. Наприклад, питання "Для себе Ви робите щось з більшим задоволенням, чим для інших?" переформульовано в стверджувальну форму "Вам більше подобається робити приємне для себе чим для інших"; питання "Найбільш сильне потрясіння для Вас відсутність грошей?" – "Найгірше для Вас – відсутність грошей"; питання "В житті Вас радує тільки відмінний результат роботи?" – "Вас радує якщо результат Вашої роботи відмінний,

незалежно від оплати"; питання "Ви відчуваєте жагу до влади, керівництва?" – "Вам подобається керувати іншими" та додали фразу "Вам подобається вказувати іншим, що вони повинні робити".

З методики Ш. Шварца були використані шкали "Доброта", "Безпека" та переформульовані з метою зняття фактору соціальної бажаності. Наприклад, фразу "Для нього важливо прощати людей, які образили його. Він намагається бачити гарне в них і не тримати образу" переформулювали у "Зазвичай Ви прощасте тих, хто Вас образив", "Ви намагаєтесь побачити в людях перш за все хороше".

Розроблена нами методика складається з 35 питань, з них п'ять питань буферні. Пропонується така інструкція: "Дайте відповідь "так", якщо ви згодні з тим, що говориться в реченні або "ні", якщо не згодні".

Питання методики розділені на п'ять шкал, які визначають відношення засудженого до праці, грошей, влади, безпечного середовища, орієнтація на егоїзм чи здатність зважати на потреби та інтереси інших. Ставлення засудженого до праці показує, наскільки робота приносить задоволення, направленість на результат діяльності та важливість матеріального заохочення. Ставлення неповнолітнього до грошей, як найвищої людської цінності та способу їх отримання. Орієнтація на владу визначає, чи подобається неповнолітньому впливати на інших людей, керувати ними, чи влада є найбільшою цінністю в житті. Шкала доброти показує здатність зважати на потреби та інтереси інших. Шкала безпеки показує важливість бути захищеним, уникати ризикованих ситуацій, а також піклування про власне здоров'я.

Розглянемо результати дослідження спрямованості особистості неповнолітніх засуджених у порівнянні з учнями загальноосвітньої школи (рис. 1).

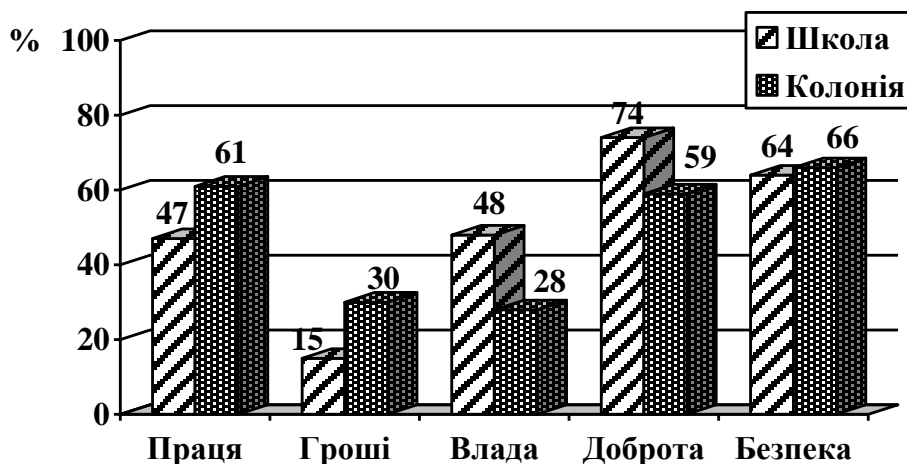

Рис. 1. Спрямованість особистості неповнолітніх засуджених у порівнянні зі школярами загальноосвітньої школи

У 30% відповідей неповнолітніх засуджених присутні думки, що гроші є найвищою цінністю і не важливо яким способом вони зароблені. На відміну від школярів, в яких цей показник в два рази менший. Це звичайно добре, але водночас, у 15% відповідей школярів простежується, що матеріальне становище є найготовнішою цінністю в житті і може бути пов'язано з незаконними діями. Такі учні загальноосвітньої школи

можуть входити до "групи ризику" людей з протиправною поведінкою.

Цікавим результатом є те, що 61% відповідей неповнолітніх засуджених спрямовані на працю, на досягнення результатів в роботі, при цьому у відповідях школярів спрямованість на працю менша на 14%. Можливо, це відбувається тому, що неповнолітні засуджені в умовах виховної колонії реально включені в

трудова процеси, вони постійно дотримуються режиму і певному розпорядку дня. В дослідженні приймали участь засуджені, які знаходяться в колонії як мінімум рік. А школярів забезпечують батьки та вони активно включені лише в навчальну діяльність.

На відміну від відповідей неповнолітніх засуджених (28%), у 48% відповідей школярів простежується бажання мати владу над людьми, їм подобається наказувати іншим, що вони повинні робити. Можливо це відбувається тому, що серед опитаних неповнолітніх засуджених більшість є виконавцями злочину. Про це свідчить, що майже половина засуджених здійснювали злочини у складі групи.

74% відповідей школярів орієнтовані на безкорисливу допомогу іншим людям, для них важливо допомагати оточуючим, при цьому у неповнолітніх засуджених на 15% менше.

Результати дослідження показують, що для підлітків загальноосвітньої школи та виховної колонії однаково важливо знаходитися в безпечному середовищі та збереження власного здоров'я.

Спираючись на результати дослідження бачимо, що для неповнолітніх засуджених потрібно здійснювати корекцію ціннісних орієнтацій, відповідно до прийнятих у суспільстві норм і цінностей. А це можливо здійснювати шляхом включення підлітків до громадської активності, використання соціально-психологічних методів під час перебування в колонії.

Діапазон форм громадської активності, навіть з урахуванням специфіки установи виконання покарань, може бути достатньо широким. Наприклад, захоплюючим і доцільним для неповнолітніх засуджених може бути творчий конкурс на найкращу казку для малюків, необхідно придумати і виконати цю казку. Найкращі твори можна записати і передати в дитячий будинок. Але найважливіше, що впливатиме на ефективність ресоціалізації неповнолітніх засуджених це слова подяки від малечі, записані на відео. Цей захід сприятиме розвитку моральних норм, корекції ціннісних орієнтацій неповнолітніх. Така робота в установах існує, але носить не систематичний характер.

Для розвитку ціннісних орієнтацій можна використовувати такі методи як "журнал успіхів". Він застосовується в реальному життєвому середовищі. Його мета – створити позитивний клімат, який сприяє усвідомлення дитиною власної цінності та надати позити-

вне підкріплення її позитивному ставленню до себе. Вести "журнал успіхів" може запропонувати психолог, учитель. Кожен неповнолітній може на своїй сторінці журналу записувати власні досягнення. Психолог попередньо може обговорити з усією групою, що саме вони розцінюють як "успіх" і вважають за доречно записати в журнал. Можна запропонувати підліткам вести щоденник самоспостереження в якому записувати власні досягнення, які можна обговорити з психологом.

Однією із форм роботи по корекції цінностей може бути бібліотерапія. Це вплив за допомогою спеціально підібраних книг ("спрямоване читання"). Читання книг може заповнювати недолік власного досвіду та власних переживань. З одного боку, людина ніби живе десятками інших життів, радіє чужим радощам, здійснює вчинки та помилки та виходить переможцем зі складних ситуацій. Все це не може не впливати на емоції та почуття людини, на принципи підходів до життя та власних переживань.

Висновки. Важливою складовою соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації є спрямованість особистості. За умови недостатньої кількості методів вивчення особистості неповнолітніх засуджених розроблено методіку вивчення ціннісних орієнтацій підлітків, яка включає ставлення неповнолітнього до праці, влади, грошей, безпеки, здатність зважати на потреби та інтереси інших. Необхідна подальша розробка методів вивчення ціннісних орієнтацій особистості, яка призначена саме для підліткового віку.

Найбільш яскрава відмінність по ставленню до влади, у школярів простежується бажання мати владу над людьми на 20% більше ніж у засуджених. Це пояснюється тим, що серед опитаних неповнолітніх засуджених більшість є виконавцями злочину. У третині відповідей опитаних засуджених найвищою цінністю в житті є гроші, що у два рази більше, ніж у школярів. На відміну від школярів, менше відповідей неповнолітніх засуджених, які спрямовані на безкорисливу допомогу іншим людям.

Визначено, що корекція ціннісних орієнтацій неповнолітніх засуджених може здійснюватися шляхом включення неповнолітніх засуджених громадської активності, використання соціально-психологічних методів під час перебування в колонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – 1984. – Т.5. – №5. – С. 63-70.
2. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства // Проблеми загальної та педагогічної психології: 36. наук, праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К. – 2006. – Т.8. – Вип. 6. – С. 40-45.
3. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности // Политиздат. – М. – 1986. – 223 с.
4. Караман О.Л. Соціально-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого // Вісник Харківської державної академії культури. – 2013. – Вип. 39. – С. 224–234.
5. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство // СПб.: Речь. – 2004. – 70 с.
6. Кондрат Е.Н. Социально-психологическая профилактика делинквентности у несовершеннолетних в местах лишения свободы // Дис. психол. наук: спец. 19.00.05 "Социальная психология". Кострома. – 2004. – 230 с.
7. Кушнар'ов С.В. Теоретико-методологічні основи дослідження базових соціальних цінностей і ціннісних орієнтацій неповнолітніх засуджених // Юридична психологія та педагогіка. – 2009. – № 2.
8. Лютий В.П. Чинники соціальної дезадаптації неповнолітніх засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – №3. – С. 51-57.
9. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки: підручник // Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". – К. – 2008. – 439 с.

10. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие // Самара: Издательский дом "БАХРАХ-М". – Самара. – 2008. – 672 с.
11. Хавыло А. Место и роль системы ценностных ориентации в структуре личности и ее развитии // Психология и бизнес. – 2009.
12. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности // – Л. – 1979. – 264 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Alekseev V.G. Value orientations as the factor of life and personal development // Psychological Journal. - 1984. - Vol.5. - №5. - P. 63-70.
2. Vasyutinskii V.A. Value-plane orientation of modern Ukrainian society // Problems of General and Educational Psychology: 36 sc. works. Institute of Psychology n.a. G.S. Kostyuk APS Ukraine / Ed. S.D. Maksimenko. - K - 2006 - vol.8. - Vol. 6. - P. 40-45.
3. Zdravomyslov A.G. Needs. Interests. Values // Politizdat. - M. - 1986. - 223 p.
4. Karaman AL Social and Pedagogical portrait individual juvenile convicted // Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture. - 2013. - Vol. 39. - P. 224-234.
5. Karandashev V.N. Schwartz technique for the study of values of the individual: the concept and guidance // SPb.: Speech. - 2004. - 70 p.
6. Kondrat E.N. Socio-psychological prevention of delinquency among juveniles in detention, its freedom // Dis. psychol. sc. spec. 19.00.05 "Social Psychology". Kostroma. - 2004. - 230 p.
7. Kushnariov S.V. Theoretical and methodological foundations of the study of basic social values and values nepo-vnolitnih convicted // Legal psychology and pedagogy. - 2009. - № 2.
8. Lyutij V.P. Factors of social exclusion juvenile convicts released on probation // tests of Social Pedagogy: Theory and Practice. - 2008. - №3. - P. 51-57.
9. Maximov N.Yu. Psychology of deviant behavior: textbook // Publishing center "Kyiv uni-sity." - K. - 2008. - 439 p.
10. Raigorodskii D.Ya. Practical psychological testing. Techniques and tests. Textbook // Samara Publishing House "BAHRAH-M". - Samara. - 2008. - 672 p.
11. Khavylo A. The place and role of value orientations in the structure of personality and its development // Psychology and Business. - 2009.
12. Yadov V.A. Self-control and prediction of social behavior of the person // - L. - 1979. - 264 p.

Nedybaliuk O.S. Orientation of the individual of convicted juveniles as part of the socio-psychological readiness for resocialization

Abstract. The problem of determining the components of the social and psychological readiness of convicted juveniles for resocialization was considered. It is shown that an important component of readiness of minors for resocialization is the orientation of the individual of convicts. A method for the study of the value orientations of adolescents was proposed. Based on the empirical study of individual prisoners and compared them with the schoolchildren of a comprehensive school, it was determined that the orientation of convicted juveniles to work is higher than of schoolchildren, and focus on power, kindness is lower. Conceptual approaches for correction the value orientations of juvenile offenders as part of the socio-psychological readiness for resocialization were proposed.

Keywords: *resocialization, social and psychological readiness, value orientations, moral code, convicted juveniles*

Недыбалюк Е.С. Направленность личности несовершеннолетних осужденных как составляющая социально-психологической готовности к ресоциализации

Аннотация. Рассмотрена проблема определения составляющих социально-психологической готовности несовершеннолетних осужденных к ресоциализации. Показано, что важной составляющей готовности несовершеннолетних к ресоциализации является направленность личности осужденных. Предложена методика изучения ценностных ориентаций подростков. На основе эмпирического изучения личности осужденных и в сравнении их со школьниками общеобразовательной школы, определено, что направленность несовершеннолетних осужденных на труд, выше, чем у школьников, а направленность на власть, доброту ниже. Предложены концептуальные подходы к коррекции ценностных ориентаций несовершеннолетних осужденных как составляющей социально-психологической готовности к ресоциализации.

Ключевые слова: *ресоциализация, социально-психологическая готовность, ценностные ориентации, нравственные нормы, несовершеннолетние осужденные*